

TARMĖS ŽODYNAS KAIP ETNINĖS ŽINIJOS TEKSTŲ ŠALTINIS

Vilija Ragaišienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

<https://orcid.org/0000-0002-5026-4667>

<https://doi.org/10.15388/VLLP.2021.12>

ANOTACIJA. Straipsnio tikslas – aptarti tarmės žodyno kaip kultūros teksto rengimo reikalavimus ir pateikti pavyzdžių, rodančių, kaip žodyne fiksuojama kolektyvinė atmintis ar liudijamas tapatumas. Straipsnyje siekiama išdėstyti tarmės žodyno rengimo metodologiją (medžiagos rinkimo, atrankos ir pateikimo principus). Laikomasi nuostatos, kad žodyne teikiami vartosenos pavyzdžiai (ilustraciniai sakiniai) turi ne tik tinkamai atskleisti vadinamąją žodyno straipsnio mikrostruktūrą (žodžio tarmines ypatybes, semantiką, vartojimo kontekstą ir kt.), bet ir atspindėti kultūrinį sluoksnį.

Žodžių reikšmių aiškinimas žodynuose laikomas pagrindiniu vadinamojo kalbinio pasaulėvaizdžio atskleidimo būdu, todėl vartosenos pavyzdžiai turėtų nurodyti ir į reikšmės sudėtį neįeinančius daiktų ar reiškinių požymius, individualaus jų pažinimo duomenis. Taip būtų atskleistas ir tarmėje susiklostęs pasaulio suvokimas, kuris yra bendrojo, arba konceptualiojo, pasaulėvaizdžio dalis.

Straipsnyje į tarmės žodyną žiūrima kaip į daugiasluoksnį tekstą, kuriame susilydo skirtingų bendruomenės narių patirtys, nuostatos ir vertybės, išryškėja apibendrintas santykis su tradicijomis ir istorija, fiksuojama tarmės vartotojų istorinė atmintis, atskleidžiamos jų pasaulėvaizdyje išsaugotos tradicinės vertybės ir papročiai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: išsamusis tarmės žodynas, leksikografinis žodžio straipsnis, žodžio reikšmė, ilustracinis sakinytis, sąvoka, pasaulėvaizdis, etninės žinijos tekstas.

Pastaraisiais metais vis daugiau etnolingvistų dėmesio sulaukia tarmių žodynai, kuriuose fiksuojama tam tikros tarmės ar kelių šnektų grupės leksika. Šių žodynų medžiaga dažniausiai remiamasi analizuojant įvairias sąvokas, siekiant atskleisti, kaip laikui bėgant jos kito, nuo ko tai priklausė, kaip jas supranta vieno ar kito regiono gyventojai.

Nagrinėjant įvairias sąvokas tarmių žodynų duomenys įtraukiami ir analizuojami kartu su kitų šaltinių medžiaga (plg. Pajėdienė 2020, 134–162; Sakalauskiene 2020, 229–245). Darbų, kuriuose būtų remiamasi tik tarmių žodynų faktais, iki šiol paskelbta nedaug. Leksikografų etnolingvistiniuose straipsniuose daugiausia dėmesio skirta sąvokos *žmogus* raiškai vakarų aukštaičių kauniškių patarmės ir

pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynuose (Sakalauskienė 2018, 167–188; Ragaišienė 2019, 2–67; 2020, 246–276)¹. Tačiau iki šiol lietuvių tarmių žodynai kaip medžiagos šaltiniai etnolingvistiniu aspektu neaptarti. Kitaip sakant, netirta, kaip juose atsiskleidžia tam tikros patarmės atstovų pasaulėvaizdis, kiek ir kokios medžiagos juose galima rasti analizuojant konkrečias sąvokas.

1. Straipsnio tikslas, medžiaga ir metodas

Šio straipsnio tikslas – aptarti tarmės žodyno kaip kultūros teksto (vieno iš etnolingvistų tyrimų šaltinių) rengimo reikalavimus ir pateikti pavyzdžių, rodančių, kaip žodyne fiksuojama kolektyvinė atmintis ar liudijamas tapatumas.

Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama tarmės žodyno rengimo metodologijai – medžiagos rinkimo, atrankos ir pateikimo reikalavimams. Laikomasi nuostatos, kad žodyne teikiami vartosenos pavyzdžiai turi ne tik tinkamai atskleisti vadinamąją žodyno straipsnio mikrostruktūrą, bet ir atspindėti kultūrinį sluoksnį. Kitaip sakant, fiksuoti sakinius, atskleidžiančius kasdienybės stereotipines nuostatas, parodyti jų pateikėjų pasaulėžiūros ir tarpusavio santykių vertinimus (plg. Niebrzegowska-Bartmińska 2018, 21), parodyti, kokios žinios apie pasaulį, jo kategorizavimą ir vertinimą glūdi tam tikros bendruomenės vartojamoje kalboje (plg. Bartmiński 1988, 169).

Atliekant tyrimą remiamasi dvitomiu Astos Leskauskaitės ir Vilijos Ragaišienės *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynu* (t. 1 – 2016 m., t. 2 – 2019 m.) ir jame rastų liaudies tikėjimų – ateities spėjimų, pranašišku ženklu, užkalbėjimų ir kt. – analize. Šio žodyno pagrindą sudaro XX a. 7–10 deš. ir XXI a. pr. pietų aukštaičių ploto pietinėje dalyje sukauptų garso įrašų medžiaga – daugiau nei 500 val., įrašytų 70-tyje šio ploto didesnių ir mažesnių kaimų². *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* pagal duomenų pateikimo būdą priklauso aiškinamųjų žodynų tipui, pagal leksikos įtraukimą (apimtį) – išsamųjų žodynų rūšiai³.

Žodyno medžiagai tirti naudotasi interpretaciniu, aprašomuoju ir semantinės analizės metodu.

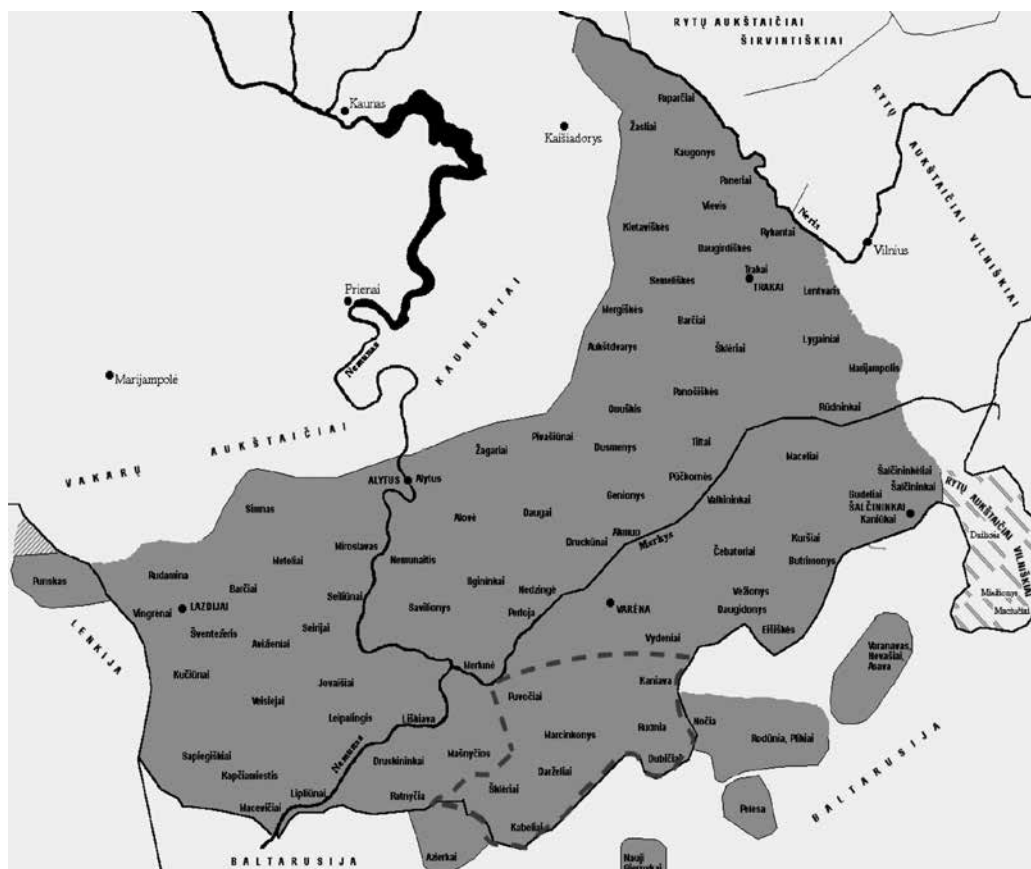
Tyrimo objektas – išsamusis *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* ir jame paliudyti tikėjimai – pasirinktas neatsitiktinai. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyje užrašyta daugiausia medžiagos, liudijančios

1 Tarmių žodynais iki šiol tyrėjai daugiausia domėjosi kaip lingvistinių duomenų šaltiniu.

2 Žodyno apimtis – 1513 psl., apie 120 aut. l. Į žodyną įtraukti ir Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų XX a. 6–8 deš. rankraštinių šaltinių duomenys.

3 Tarmių žodynai yra dviejų rūšių – išsamieji ir diferenciniai (Jakaitienė 2005, 113–114). Straipsnyje nagrinėjama tik išsamųjų žodynų rengimo problematika.

Pav. Pietinių pietų aukštaičių šnektų plotas, iš kurio surinkta žodyno medžiaga⁴

žmogaus santykį su magija (plg. Balkutė 2004; Vaitkevičienė 2008, 21). Ypač išsiskiria pietinis pietų aukštaičių arealas, kuriame gyvenantys dzūkai iki šiol yra bene geriausiai išsaugoję senąją pasaulėjautą ir gyvenimo būdą (PPŽ 1, VII; žr. pav.). Tad tikėtina, kad žodyne turėtų būti pateikta nemažai vertingos medžiagos nagrinėjama tema.

Tinkamai parengtas žodynas yra ne tik patogus tarmės duomenų fiksavimo būdas, bet ir vienas svarbiausių įvairių sričių tyrimų objektų. Tarmių žodynai atspindi kalbinių ypatybių visumą, parodo, kaip pasaulį suvokia ir perteikia vienos ar kitos tarmės atstovai, kitaip sakant, atskleidžia kalbinį ir kultūrinį pasaulio vaizdą (plg. Papaurėlytė-Kloviene 2007, 15; Rutkovska 2020, 105–107). Remiantis tarmių žodynų duomenimis galima rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje, tačiau tas vaizdas yra kiek sustabarėjęs ir labai priklauso nuo žodyno pobūdžio, jo sudarymo metodikos (Sakalauskiene 2018, 169). Žodyne teikiamos

4 Žemėlapij braižė Renata Viršilienė.

medžiagos kokybė priklauso nuo daugelio veiksnių – pirmiausia bendrosios tarmėtyros koncepcijos, leksikologijos ir leksinės semantikos tyrimų lygio. Ne mažiau svarbus yra leksikografų pasirinktas kalbinės informacijos (žodžių ar kitų leksikos vienetų požymių) pateikimo modelis. Taigi pirmiausia aptartina tarmių žodynų paskirtis, jų rengimo tikslas ir specifika.

2. Išsamiųjų tarmių žodynų specifika

Žodynų sudarymo principai. Tarmės žodynas nuo kitų tarminių šaltinių skiriasi ne tik apimtimi, bet ir medžiagos atrankos bei pateikimo būdu. Išsamiojo tarmės žodyno rengimo tikslas – užfiksuoti tarmės žodyninį fondą ir atskleisti tikrąją jo padėtį: tarmiškų žodžių funkcionavimą, traukimąsi iš vartosenos, naujų žodžių atsiradimą ir pan. (plg. Vitkauskas 1972, 79). Todėl į žodyną traukiami visi surinkti žodžiai: bendrinės kalbos bendroji leksika; nebendrinė šnekamosios kalbos leksika; tarmių leksika, vartojama plačiame areale; tarmybės, vartojamos vienoje ar keliuose šnektose (Jansone 1997, 137–145; plg. dar Bušmane, Kagaine 1980, 62; Sakalauskienė 2014, 143–146). Išsamiajame tarmės žodyne siekiama pateikti tarmėje vartojamų žodžių visumą ir pristatyti tarmės ypatybes – fonetinių, akcentinių, morfologinių, sintaksinių, semantinių ir stilistinių duomenų laukus (plg. Jakaitienė 2005, 56, 120–121)⁵. Norint parengti patarmės (ar šnektų grupės) žodyną, labai svarbu gerai nustatyti tiriamojo arealo ribas ir svarbiausius tarmės (ar kelių šnektų grupės) skiriamuosius požymius (Vitkauskas 1972, 79; Zubaitienė 2014, 142)⁶.

Rengiant tarmės žodyną neretai susiduriama su šaltinių, iš kurių duomenys renkami, autentiškumo ir patikimumo problema (Švambarytė-Valužienė 2006, 259–269). Teigiama, kad tinkamiausia ir patikimiausia medžiaga surenkama įrašant iš-tisinius tarmių tekstus diktofonu, o paskui juos šifruojant (Jakaitienė 2005, 118). Išsamiajam žodynui faktai turėtų būti renkami ne tik iš gyvosios vartosenos, bet ir iš rašytinių šaltinių. Juose gali būti atspindėtos tiriamuoju laikotarpiu mažiau aktualios praeities realijos ir jas įvardijanti leksika, užfiksuoti rečiau kalbos sraute pasitaikantys pastovieji žodžių junginiai (frazologizmai, palyginimai) ir smulkioji tautosaka (mįslės, priežodžiai ir kt.).

Taigi būsimojo žodyno rengėjai, norėdami sukaupti tarmėje vartojamų žodžių visumą, pirmiausia privalo užrašyti kuo daugiau skirtingos tematikos tekstų. Iš Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų garso įrašų matyti, kad renkant tarminę medžiagą dažniausiai kalbama apie istorinius

5 Lietuvių tarmių žodynuose iliustraciniai sakiniai dažniausiai teikiami fonetine transkripcija.

6 Pagal tarmių plotą žodynai gali būti skirstomi į vienos tarmės, tarmių ir šnektų grupės, visų vienos kalbos tarmių ir patarmių žodynus (Vitkauskas 1970, 154; Bušmane, Kagaine 1980, 60; plg. dar Kvašytė 2005, 118).

įvykius (krašto praeitį, karą, pokariį, tremtis į Sibirą), tiriamąją vietovę ir joje gyvenančius žmones (kaimo ar miestelio pavadinimo kilmę, gyventojų etninę sudėtį, jų išpažįstamą religiją, vartojamas kalbas, gyventojų vardus, pavardes ir pravardes, socialinius ir visuomeninius santykius), žmogaus kasdienę veiklą ir buitį (darbus ir užsiėmimus, žemės ūkio padargus ir įvairius įrankius, namų apyvokos ir buities reikmenis, pastatus ir jų statybą, maisto gaminimą ir kt.), šeimos santykius ir giminystės ryšius, šventes, papročius ir apeigas, ligas ir jų gydymo(si) būdus, augalus ir gyvūnus, kalbamuoju momentu aktualius politinius ir visuomeninius įvykius ir kt.⁷

Duomenų rinkėjai, neišleisdami iš akių svarbiausio savo tikslo – leksikos įvairovės, su informantu turi kalbėti apie jam, o ne tyrėjui tuo metu aktualius dalykus. Kitaip sakant, užrašomo sakinio teksto pobūdis turi priklausyti ne tiek nuo medžiagos rinkėjo, kiek nuo pateikėjo. Tik nevaržomai kalbantis pasakotojas gali gerai atskleisti pasirinktą pokalbio (dažniausiai monologo) temą, sudėstyti įvykius tam tikra priešasčių ir pasekmių seka ir juos įvertinti, žmones, daiktus ir vietas apibūdinti tinkamai parinktais žodžiais (plg. Rutkovska 2019, 185). Kita vertus, medžiagos rinkėjas turi gerai išmanyti krašto istoriją, etnografiją, materialines ir dvasines vertybes, kad galėtų palaikyti pokalbį ar, esant galimybei, jį pasukti reikiama linkme.

Ne mažiau svarbu yra tinkamai sudaryti būsimojo žodyno kartoteką. Ją rengiant kaip antraštiniai turėtų būti keliami visi (arba beveik visi) sakinio žodžiai. Tokiu principu sudaryta kartoteka patikimai atskleis žodžių tarpusavio santykius sistemoje ir vartosenoje, suteiks pakankamai informacijos apie jo paradigminius ir sintagminius santykius, leis išsamiai ir suprantamai paaiškinti žodžių reikšmes ir kt. (plg. Jakaitienė 2005, 83).

Žodžio straipsnio sandaros specifika. Tarmės žodyno straipsnio sandara beveik tokia pati kaip ir kitų aiškinamųjų žodynų: po antraštinio žodžio ir pagrindinių formų pateikiama visa reikalinga informacija apie jį, t. y. duodama žodžio kilmės ir gramatinė charakteristika, vardijamos galimos reikšmės, iliustruojama pavyzdžiais (Jakaitienė 2005, 121; plg. dar Kvašytė 2005, 116; Sakalauskiene 2014, 152–155). Leksikografinėje literatūroje iki šiol plačiau neaptartas vienas svarbiausių dalykų – žodžio straipsnyje teikiamų iliustracinių sakinių atranka. Dažniausiai tik nurodoma, kad skirtingose gyvenamosiose vietovėse užrašyti sakiniai turėtų būti pateikti su geografinėmis nuorodomis, o žodžio reikšmės plačiai iliustruojamos (Sakalauskiene 2014, 142). Tačiau nieko nepasakyta apie žodžio straipsnį sudarančių komponentų (fonetinio, morfologinio, semantinio ir kt. apibūdinimų) ir iliustracinių

---

7 Lingvistinėje literatūroje atkreiptas dėmesys, kad dialektologai ir etnografai, užrašydami tarminius tekstus, daug dėmesio skyrė (ir skiria) informantų prisiminimams apie kasdienį kaimo gyvenimą, senus įpročius, elgesio normas, papročius ir apeigas (plg. Rutkovska 2019, 184–185).

sakinių santykį. Tarsi savaime suprantama, kad vartosenos pavyzdžiai turėtų būti parinkti taip, kad pagrįstų ne tik žodžio straipsnyje teikiamą morfologinę, semantinę ar kt. informaciją, atspindėtų sintaksines ypatybes, bet ir atskleistų antraštinio žodžio vartojimo aplinką.

Laikantis nuostatos, kad žodžių reikšmių aiškinimas žodynuose yra pagrindinis vadinamojo kalbinio pasaulėvaizdžio atskleidimo būdas (Gudavičius 2000, 78; Jakaitienė 2005, 80), iliustraciniai sakiniai turėtų nurodyti ir į reikšmės sudėtį neįeinančius daiktų ar reiškinių požymius, individualaus jų pažinimo duomenis⁸. Tokiu būdu tarmės žodyne būtų užfiksuotas konkrečioje tarmėje įtvirtintas daiktų ir reiškinių suvokimas (plg. Шепба 1974, 266; Wierzbicka 1985, 7). Sykiu bent iš dalies būtų atskleistas ir tarmėje susiklostęs pasaulio suvokimas, kuris yra bendrojo, arba conceptualiojo, pasaulėvaizdžio dalis (plačiau žr. Gudavičius 2000, 11–17). Pavyzdžiui, *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne* žodžio *mėnulis* nurodyta tik viena reikšmė – ‘dangaus kūnas, Žemės palydovas, kuris šviečia naktį’, plg. ją pagrindžiančius vartosenos pavyzdžius: *Kap ima šviesc mėnulis, tai mes pareinam vakarojj, tai kap dzienuj pareini Žr; Kad pirma ir mėnulis geriau švietė Žr; Dar ir mėnulio neragėc, cik tamsu ir tamsu Žr* (PPŽ 1, 639)⁹. Iš leksikografiniame straipsnyje pateiktų iliustracinių sakinių išaiškėja platesnė žodžio vartojimo aplinka. Juose fiksuojami į reikšmės aiškinimą neįeinantys pietinėse pietų aukštaičių šnektose įsitvirtinę mėnulio kaip daikto požymiai:

- 1) dangaus kūnui būdinga kaita (mėnulio fazės), pvz.: *Trečiabodra*¹⁰ *vadzino, tį kap tracia dalis mėnulio būna, o paskui būna pusė mėnulio, o paskui biskį prabūna prabūna, tai sako senas, jau būna pilnas mėnulis Pnč; Vadzinom mėnulį senagalys jau Žr;*
- 2) daromas poveikis augalams ir žmonėms, pvz.: *Ir bulbį vaikel mėnulis gal kiba apžibi Škl; Kap mėnulis sužiba labai, tai negerai, vaikas mažas tai suviduriuoja Knv;*
- 3) laikymas dievybe arba sakraliniu objektu, pvz.: *Jei kokis išbėrimas bus, žūrėkit an kalendoro jauno mėnulio, kap jis cik randas, jaunas mėnulis, paprašykite to mėnulio, ir tu pagysi Kš*¹¹.

8 Atkreiptinas dėmesys, kad dėl medžiagos stokos kartais sudėtinga patikimai nustatyti žodžio leksinę reikšmę ir pagrindinius duomenų laukus (ypač tai pasakytina apie retai vartojamus žodžius). Į reikšmės sudėtį neįeinančius daiktų ar reiškinių požymius galima nurodyti tik dažnai vartojamų žodžių, kurie sudarytoje žodyno kortelėje paliudyti bent keletą kartų.

9 Plg. *Lietuvių kalbos žodyne* nurodomą pagrindinę žodžio reikšmę ‘dangaus kūnas, Žemės palydovas’ (LKŽe).

10 Hibridinės kilmės vedinys *trečiabodra* pietinėse pietų aukštaičių šnektose vartojamas reikšme ‘trečdalis matomo mėnulio’ (PPŽ 2, 622).

11 Plg. dar deminutyvo *mėnulaitis* straipsnyje pareiktą iliustracinį sakinį: *Jaunas mėnulaicis dangaus karalaitis, kokis gražus, švarus Žr* (PPŽ 1, 639).

Akivaizdu, kad žodžio straipsnyje pateikti iliustraciniai sakiniai atskleidžia platesnį sąvokos *mėnulis* vaizdą nei nurodytas leksikografinėje definicijoje. Tiriamosios sąvokos pagrindiniai komponentai (naktį šviečiantis dangaus kūnas; sakralinis objektas) paliudyti ir derivatų *mėnulaitis*, *mėnuliukas* leksikografiniuose straipsniuose, pvz.: *Dar ir maldelį kalbėjo: jaunas mėnulaicis, dangaus karalaicis* Žr; *Visur tamsu nor akin durk, mėnuliukas švyščioja* Mrc (PPŽ 1, 639). Taigi žodyno medžiaga pateikia tokį objekto kalbinį ir kultūrinį portretą, kokį mato patarmės atstovai, koks jis per ilgą laiką yra susiformavęs kolektyvinėje kalbinės bendruomenės sąmonėje (plg. Bartmiński 2004, 16–17; 2007, 44; Stepukonis 2005, 251–259; Rutkowska, Smetona, Smetonienė 2017, 34; Jakaitienė 2010, 45–46).

Kalbant apie žodžių reikšmes iliustruojančius sakinius ir juose užfiksuotą pranešimo turinį negalima iš akių išleisti vieno svarbaus dalyko. Žodynuose žodžių reikšmės iliustruojamos atskirais sakiniiais, o ne teksto fragmentais. Todėl sakiniuose pateikta informacija kartais gali būti neišsami, nepakankama žodžio reikšmei ar sakinio turiniui suvokti. Kitaip sakant, žodynuose teikiamos medžiagos analizę gali apsunkinti sakinių fragmentiškumas, platesnio konteksto nebuvimas. Pavyzdžiui, žodžio *mėnulis* leksikografiniame straipsnyje pateiktas maginis tekstas – *Mėnulio paprašiau: mėnuli mėnuli, dangaus karalaici, apšvietei dangų ir žemį, apšviesk tu jos kūnų* Kš (PPŽ 1, 639). Šiuo atveju neaišku, kokio pobūdžio – maldelės ar užkalbėjimo – tekstas žodyne paliudytas (nieko nepasakyta apie jo vartojimo kontekstą ir užrašymo aplinkybes). Akivaizdu, kad į mėnulį kreipiamasi su maldelėmis būdinga prašymo nuostata, kuri sakinyje aiškiai įvardyta: *mėnulio paprašiau*. Kita vertus, aptariamas tekstas gali būti laikomas pavyzdžiu, kuriame riba tarp maldelės ir užkalbėjimo yra sunkiai nubrėžiama, nes jame, pasak Daivos Vaitkevičienės (2008, 11), susilieja ir maldos sakralumas, ir užkalbėjimo praktiškumas. Daugiau paaiškėja panagrinėjus leidinyje *Marcinkonių šnektos tekstai* paskelbtą pasakojimą apie užkalbėjimus nuo įvairių negalavimų – ligų, išgąščio ir nužiūrėjimo (MrcT 277–280). Šio teksto paskiri sakiniai įtraukti ir į tiriamąjį žodyną. Pasirodo, nagrinėjamas sakinytis paimtas iš pasakojimo apie geltos gydymą: *Mano pusesarei buvo geltaligė pripuolus, geltonos akės. Vaikeli, sakau, Birute, tas kas dar. Tu, sakau, vaikeli nu jaunatis. Sakau, stokis; an dangaus tai, jy pamatė an dangaus tų mėnulį. Sakau, ir rėk. Tai aš tris viedrus¹² vandens išsukau, kibirus, ir ant jos triskart perlėjau, ir mėnulio paprašiau: mėnuli mėnuli, dangaus karalaici, apšvietei dangų ir žemį, apšviesk tu jos kūnų* (MrcT 280). Iš pateikto ištisinio teksto fragmento matyti užkalbėjimui būdingi komponentai – žodinė formulė ir maginė intencija (prašymas apšviesti kūną), sustiprinta maginiu veiksmu (rėkiantis ligonis triskart apliejamas vandeniu). Taigi žodyne pateiktas maginis tekstas laikytinas gydomuoju kūno išvalymo užkalbėjimu (plg. Vaitkevičienė 2008, 30). Mokslinėje literatūroje teigiama, kad Dzū-

12 *Kibirus*. Tiriamose šnektose bendrinės kalbos žodis *kibiras* ir skolinys iš slavų kalbų *viedras* vartojami pramaišiu.

kijoje užkalbėjimas *Jaunas Mėnulaiti, apšviesk mano kūną* yra labai populiarus, nors išvalymo funkcija lietuvių užkalbėjimuose ir reta (Vaitkevičienė 2008, 31, 307–323).

Atkreiptinas dėmesys, kad atvejų, kai žodyne pateikto teksto turinys ir pobūdis neaiškus be platesnio konteksto, pasitaiko tik vienas kitas. Daugumai žodyne užfiksuotų tikėjimų tekstų suvokti pakanka juose nurodytos informacijos. Dažniausiai žodžių straipsniuose teikiamuose iliustraciniuose sakiniuose aiškiai įvardyti objektai, jų siunčiami pranašiški ženklai, suformuluoti draudimai ir perspėjimai, atskleisti priežasties ir pasekmės santykiai ir pan.

3. Tarmės žodynas kaip atminties ir tapatumo liudijimas

Tarmės žodynas yra kultūros ir istorijos reiškiny, atskleidžiantis tam tikra partame kalbančios bendruomenės pasaulio pažinimo lygį ir savitumą. Jame fiksuojamas tarmės atstovų sąmonėje egzistuojantis pasaulio vaizdas, gebėjimas suvokti, atskleisti ir įvertinti aplinkinio pasaulio santykius ir reiškinius (Шведова 1988, 162).

Tekstai, kurių pagrindu sudaromas žodyno korpusas, iš pirmo žvilgsnio yra paprasti autobiografinio pobūdžio pasakojimai ir prisiminimai, susiję su privačiu ir visuomeniniu pasauliu, pateikėjo asmenine patirtimi ir noru ją perteikti ateinančioms kartoms. Juolab kad daugumos tarminių tekstų, suvokiamų kaip liaudies naratyvų, temos yra universalios, dažniausiai apimančios praeities ir dabarties įvykius bei reiškinius (žr. Rutkovska 2019, 187 ir ten min. lit.). Iš tikrųjų tiriamosios vietovės gyventojų pasakojimai, paremti krašto realijomis ir aktualijomis, fiksuoja tam tikros etninės grupės iš kartos į kartą perduodamą dvasinės ir materialinės kultūros palikimą. Taigi tarmės žodynas pristato daugiasluoksnį tekstą, kuriame susilydo įvairių bendruomenės narių patirtys, nuostatos ir vertybės, išryškėja apibendrintas santykis su tradicijomis ir istorija. Tarmės žodynas, aprėpdamas leksikos visumą, sutelkia tiriamuoju laikotarpiu fiksuojamą tarmės vartotojų istorinę atmintį, atskleidžia jų pasaulėvaizdyje išsaugotas tradicines vertybes ir papročius.

Išsamiesiuose tarmių žodynuose galima rasti nemažai duomenų apie vieną svarbiausių etninės kultūros palikimo sluoksnių – vadinamuosius liaudies tikėjimus. Specialiai nerenkant medžiagos šia tema, žodyne užfiksuojama tai, ką tam tikros etninės grupės atstovai yra perėmę iš ankstesnių kartų ir išsaugoję savo vertybių sistemoje. Tai patvirtina ir straipsnyje aptariamo *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno* medžiaga. Skaitant šio žodyno tekstą susidaro įspūdis, kad svarbiausios žmogaus gyvenimo sritys iki šiol yra reglamentuojamos pranašišku ženklu ir magiškų veiksmy. Šaltinyje pateikta įvairios informacijos apie ateities spėjimus, draudimus, apsaugančius nuo nelaimingų atsitikimų ar nepageidaujamų dalykų, užkalbėjimus ir kt. Tiesa, ne visi tikėjimai žodyno medžiagos pateikėjams yra žinomi arba tiriamuoju laikotarpiu buvo aktualūs. Matyt, todėl apie vienus jų duomenų

galima rasti daugiau, o apie kitus – mažiau. Pavyzdžiui, žodyne labai mažai užfiksuota ateities spėjimų. Tiriamame šaltinyje, galima sakyti, nėra vadinamųjų orų spėjimų (kai remiantis prasta savijauta, pakitusiu dangaus kūnų vaizdu, neįprastu ar pakitusiu paukščių ar gyvūnų elgesiu ir kt. sprendžiama apie orų pokyčius). Žodyne pateiktas tik visuotinai žinomas spėjimas apie būsimus orus ir jų nulemtą derlių stebint gandrų elgesį, pvz.: *Gandrai varažina*¹³, *ar vasara tokia ar tokia, tai meta busilynu*¹⁴ iš lizdo Kb; *Jei kiaušinių meta gandrai, tai ant langvų metų, o jei vaikų, tai ant sunkių metų, sako, neišmaitis* Mst (PPŽ 1, 645)¹⁵. Darytina prielaida, kad šiliniams dzūkams ir artimiausiems jų kaimynams, iš seno puoselėjusiems tradicinius amatus ir bitininkystę, rinkusiems miško gėrybes, su žemdirbyste susiję orų spėjimai galėjo būti mažiau aktualūs¹⁶.

Apie miškuose gyvenančių dzūkų laukiančias gyvenimo permainas ar įvykius taip pat praneša laukiniai paukščiai (gegutė arba pelėda), pvz.: *Jy žmogū ir bėdū išvaražina, ir laimį, pelėda atlakia, visa praneša žmogū* Knv (PPŽ 2, 193); *Jau an anūkės ar an anūko dalios tau, bobula, varažina, gegulė kukuoja* Dbn (PPŽ 2, 721). Žodyne rasta tik pora atvejų, kai pranašiškus ženklus siunčia sapnuose regimi augalai, pvz.: *Gėlas kap sapnuoji tai gerai* Knv; *Aš prieš sūnaus mirtį sapnavau, kad išroviau bežų*¹⁷, *visų krūmų* Knv (PPŽ 2, 367). Pietiniai pietų aukštaičiai tiki, kad alyvų krūmai apsaugo nuo blogio jėgų (Vaškelevičiūtė-Zakarauskienė 2003, 244; plg. dar Stundžienė 2020, 87–88). Taigi aptariamas tikėjimas, paremtas tradicijoje išsaknijusia etninės bendruomenės patirtimi (jei išrausi alyvą (*bežą*), tai prišaukusi bėdą), žodyne užfiksuotas kaip asmeninė patirtis per regėtą sapną.

Įvertinus žodyno medžiagą, galima teigti, kad jame daugiausia informacijos pateikta apie magiškus veiksmus ir užkalbėjimus, susijusius su žmogaus sveikata ir gydymu. Prie jų šliejasi ir tikėjimai iš veterinarijos srities, susiję su gyvulių gydymu ir pasauga¹⁸. Tiriamajame šaltinyje ypač daug duomenų galima rasti apie magiškus veiksmus, sukeliančius įvairius negalavimus arba ligas. Vienas iš jų yra nužiūrėjimas, pietinių pietų aukštaičių suvokiamas kaip pavydaus ir pikto žmogaus kerėjimas žvilgsniu siekiant pakenkti kitam žmogui ar gyvuliui. Tai, kad pats reišk-

13 *Buria*.

14 *Mažą gandriuką, jauniklį*.

15 Atkreiptinas dėmesys, kad žodžio *gandrai* leksikografiniame straipsnyje nepateikta duomenų apie kiaušinių ir jauniklių pašalinimą iš lizdo. Taigi jame neužfiksuoti į reikšmės aiškinimą neįeinantys pietinėse pietų aukštaičių šnektose įsitvirtinę gandro kaip daikto požymiai.

16 Pietvakarinėje ploto dalyje iki šiol yra išlaikyti orų spėjimai, kurie čia gyvenantiems dzūkams yra aktualūs kaip žemdirbiams. Spėjant orus dažniausiai remiamasi artimoje aplinkoje sutinkamais paukščiais (varna, višta) ir sakralinę reikšmę turinčiais dangaus kūnais (saulė, mėnulis).

17 *Alyvą*.

18 Šiuo požiūriu tiriamasis šaltinis skiriasi nuo kitų pietų aukštaičių tarminių tekstų. Tikėjimų, papročių ir kt. išlaikymas, ko gero, susijęs su gana uždaru šilinių dzūkų gyvenimo būdu.

kinys yra senas, įsitvirtinęs etninės grupės vertybių sistemoje, rodo ir frazeologizmų vartojimas jam apibūdinti. Apie galintį nužiūrėti, kerėti žmogų sakoma, kad jo *negeros (blogos, pavydžios) akys*, pvz.: *Mano brolio akys buvo negeros vyrausio Pvč; Mama pasgaili ir vėl duoda krūčį, tai tokio žmogaus akys būna blogos Mrc* (PPŽ 1, 8). Negera linkinčio žmogaus daromas poveikis taip pat apibūdinamas frazeologizmais – *akių boti*¹⁹ (*susirgti nužiūrėjus*) ir *akių paboti (būti nužiūrėtam)*, pvz.: *Kad žmogus ar gyvulys akių paboja, tai cikiu Pvč; Vaikai boja akių, gal ir kiaulės Mrc; Mama kaip melžė, karvė prost*²⁰ *sienom aina, akių pabojō Kb; Kitas gal ir nenorēt, kad jo akių pabot Kb* (PPŽ 1, 7–8; 2, 79)²¹. Žodyne galima rasti informacijos ir apie žodžio magiją – formules ir magiškus veiksmus, kuriais taip pat siekiama pakenkti, pvz.: *Kap gena karves palei jo namų, jisai cik žiūro ir tokias maldelas kalba ir acimdzinėja [pieną] Kb* (PPŽ 1, 607); *Kabeliuosa buvo tokia moteriškė kap ragana, tai jy sako ir užčeravoc arklus mokėjo Kb* (PPŽ 2, 662).

Tikima, kad nužiūrėtas ar kitaip paveiktas žmogus ar gyvulys gali susirgti, pasidaryti neramus (plačiau žr. Ragaišienė 2019, 65). Žodyne gausu medžiagos apie veiksmus ir daiktus, padedančius apsisaugoti arba išsigydyti nuo blogų akių ar kito kio neigiamo poveikio, pvz.: *Raikia kvartūkas*²² *nešoc, tai vaikas jau neboja akių Pvč* (PPŽ 1, 7); *Teliukas ar kas, arba karvė paboja akių, tai raikia, vaikeli, sijono padalkais*²³ *apšluoscyc jam akytės, ir tadu acibūna teisingai Kš; Padalkais jau ir akytes tas trynēm, ir puodekėli rūkinom, ir slankscio atpjovė, ir uždegė, rūkino Zrv* (PPŽ 2, 82). Žodyne užfiksuotas ir patarimas, kurį galima suvokti kaip magišką veiksmą irzliam, verkiančiam vaikui nuraminti, pvz.: *rozų*²⁴ *jau tep labai rėkė [vaikas], tai atajo šitoj sasuoj, cia kur kaiman, tai sako per pavalkus landzykim Pvč; atbulus pavalkus paima, pastato, ir vienas kiši, o kitas priimi [vaiką] Pvč* (PPŽ 2, 182)²⁵. Teigiama, kad geriausiai nuo nužiūrėjimo padeda užkalbėjimai, t. y. gydymas žodinėmis formulėmis ir maginiais veiksmais, pvz.: *Užkalbėjimas, vaikel, tikrai tikiu, kad yra Kš; Niekas nepamačino*²⁶, *kaip mes vadzinam, šaptūnai*²⁷ *užkalbėjo Mrc* (PPŽ 2, 671–672)²⁸.

19 Skolinys *boti* tiriamose šnektose vartojamas reiškime 'paisyti, kreipti dėmesį, rūpintis, bijoti' (PPŽ 1, 131).

20 *Tiesiog*.

21 Žodynuose frazeologizmas *akių paboti* teikiamas retai, iš pateiktų vartosenos pavyzdžių matyti, kad jis užrašytas pietų aukštaičių patarmėje (LKŽe; Frazž 27).

22 *Prijuostė*.

23 *Drabužio palankais*.

24 *Kartą*.

25 Be platesnio konteksto neaišku, ar vaiko irzlumas yra nužiūrėjimo (negerų akių) poveikis.

26 *Nepadėjo*.

27 *Burtininkai, užkalbėtojai*.

28 Ne tik vyriausiosios, bet ir vidurinės kartos atstovai gali pateikti daug vertingų duomenų apie nužiūrėjimo kilmę, apibūdinti jo reiškimosi būdus, patarti, kaip apsisaugoti nuo nužiūrėjimo, gydyti nužiūrėtąjį.

Iš žodyno medžiagos matyti, kad pietų aukštaičiai užkalbėjimais iki šiol gydo ne tik nuo blogų akių poveikio, bet ir nuo rožės, dantų skausmo, gyvatės įkandimo, karpų, išgąščio ir kt. negalavimų, pvz.: *Mano tėvas kalbėj nuo dantų, gyvatė jei įkando* Kb (PPŽ 1, 443); *Mani išmokino mano bobulė ir nuog rožės kalbėc, ir nuog karpų, ir nuo viso* Kš; *Išgųscj tai dar užkalbu, nug rožės užkalbu* Kš (PPŽ 2, 348); *Senis buvo, Pranciska vadzino, tai jis žinojo užkalbėjimų nuo gi gyvatės ir vilkų* Aš; *Ko jų išsisuka ar mikstera, tai miksius²⁹ darydavo ir užkalbėdavo* Kb (PPŽ 2, 671–672)³⁰.

Atkreiptinas dėmesys, kad žodyne teikiama daug informacijos apie užkalbėjimų paskirtį (siekiama paveikti realybę, pašalinti trukdančias aplinkybes), atlikimo laiką (nurodomas užkalbėjimo ritualo laikas), gestinį atlikimą (aptariamai tam tikri maginiai veiksmai), užkalbėtojo maginę galią (dažniausiai perduodama iš kartos į kartą), bendruomenės požiūrį į užkalbėjimus (kaimynų santykiai, požiūris į mediciną, medikų nuostatos, dvasininkų nepritarimas³¹) ir kt. Tačiau žodyne, galima sakyti, nepateikta pačių užkalbėjimų tekstų – žodinių formulių (išskyrus straipsnyje cituotą gydomąjį kūno išvalymo užkalbėjimą). Iš žodyno medžiagos matyti, kad užkalbėjimai kaip žodžio magijos žanras pietinėse dzūkų šnektose gyvuoja iki šiol³². Užkalbėjimų tekstų įslaptinimas tiesiogiai susijęs su tradicija laikyti juos paslapyje ir perduoti tik tam tikromis sąlygomis (plačiau žr. Vaitkevičienė 2008, 46–52). Žodyne ne kartą pabrėžta svarbiausia užkalbėjimo veikimo sąlyga – reikia ne žinoti pačią žodinę formulę, bet tikėti jos poveikiu, pvz.: *Ir jei kalbės, ir tu necikėsi, tau vis tiek niekas nemačis* Kš; *Jei netikėsi, nepadės [užkalbėjimas]* Pvč; *Jei jau atėjai kalbėc, tai tikėk, kad padės* Pvč (PPŽ 2, 609–610).

Iš žodyno medžiagos matyti keli svarbūs dalykai. Pirma, pietiniai dzūkai labai tiki nužiūrėjimu ir teigiamu užkalbėjimų poveikiu (apie įvykius dažniausiai kalbama esamuoju laiku ir pirmuoju asmeniu, nurodomi konkretūs galintys nužiūrėti ar užkalbėti žmonės, dalijamasi asmenine patirtimi). Antra, sakytinių tekstų pateikėjai, kalbėdami apie pranašiškus ženklus, magiškus veiksmus ar užkalbėjimus, remiasi iš kartos į kartą perduota bendruomenės patirtimi (sakoma, kad *tep pasakoja, tep darė tėvai ir diedukai*, teigiama, kad *užkalbėc išmokino bobulė ar diedukas*, arba tiesiog konstatuojama, kad norint pasveikti *reikia* atlikti vieną ar kitą veiksmą).

29 Žodis *miksčius* reikšmė 'įvairiais keistais mazgais sunarpliotas ar susuktas siūlas, kuriuo prietaringų žmonių rišama išnarinta ar šiaip skaudanti koja', regis, vartojamas tik pietinėse pietų aukštaičių šnektose. Ši reikšmė *Lietuvių kalbos žodyne* neužfiksuota (LKŽe).

30 Užkalbėjimai gali būti ir kompleksinio gydymo dalis. Žodyne rasta pavyzdžių, kai siekiant kuo didesnio poveikio susirgęs ar nužiūrėtas žmogus gydomas žolėmis, žodžiais ir magiškais veiksmais (plačiau žr. Balkutė 2004, 360–365; Ragaišienė 2020a, 113).

31 Žodyne galima rasti nemažai sakinių, liudijančių neigiamą kunigų požiūrį į užkalbėjimus, pvz.: *[Kunigas] atvažau, užkalbėjau, jam praėjo, tadu nustoj keikis* Knv (PPŽ 2, 671).

32 Galima sakyti, kad jie bene geriausiai padeda susirgus, siekiant išvengti nepageidaujimų reiškinių, nelaimingų atsitikimų ir pan., pvz.: *Mes daktarai to nepadarom, ką kalbėtojai padaro* Knv; *Ir tiktai žmogus užkalbėjis pataisė mani* Mrc (PPŽ 1, 443; 2, 672) ir kt. (Ragaišienė 2020a, 111–112).

4. Apibendrinamosios pastabos

Straipsnyje nagrinėjami išsamiojo tarmės žodyno rengimo metodologiniai klausimai. Iš atlikto tyrimo matyti, kad tokio pobūdžio žodyno sudarytojams turėtų būti keliamas tikslas ne tik pateikti tarmėje (ar kelių šnektų grupėje) vartojamų žodžių visumą, atspindėti svarbiausius tarmės skiriamuosius požymius, bet ir atskleisti kultūrinį sluoksnį. Tad renkant medžiagą būsimajam žodynui atkreiptinas dėmesys į tris svarbius dalykus: 1) duomenų rinkimo būdą, 2) sakytinių ir rašytinių tekstų tematiką, 3) kartotekos sudarymo principus. Tinkamai parinkti žodžių vartosenos pavyzdžiai leidžia atskleisti platesnę tiriamųjų sąvokų struktūrą nei nurodyta žodžių leksikografinėje definicijoje.

Viena iš tarmės žodyno funkcijų – atskleisti kolektyvinę tapatybę, išryškėjančią tiriamo etnos kasdienybės kalbėjime ir jo realijas aiškinančiuose naratyvuose (plg. Stepukonis 2005, 251–259; Niebrzegowska-Bartmińska 2018, 11–12). Iš *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno* medžiagos matyti, kad tarmės žodyne užfiksuojama tai, ką tam tikros etninės grupės atstovai yra perėmę iš ankstesnių kartų ir išsaugoję savo vertybių sistemoje. Šiame žodyne pateikti vadinamieji liaudies tikėjimai bene geriausiai parodo, kaip, specialiai nerenkant medžiagos konkrečia tema, šaltinyje gali būti atskleidžiama kolektyvinė atmintis ar liudijamas tapatumas.

Tarmės žodynas yra kultūros ir istorijos reiškiny, fiksuojantis etninės grupės pasaulio pažinimo lygį ir savitumą tam tikru laikotarpiu. Skaitant tekstą atsiskleidžia žmonių etninės vertybės, jų požiūris į socialinius ir religinius santykius, kasdienio gyvenimo reiškinius ir kt. Taigi išsamusis tarmės žodynas laikytinas daugiasluoksniu etninės žinijos tekstu, atskleidžiančiu konkrečios etninės grupės iš kartos į kartą perduodamą materialinės ir dvasinės kultūros palikimą. Žodynas aprėpia svarbiausias žmogaus gyvenimo sritis: įtvirtina elgesio ir etiketo taisykles, apibūdina papročius, teikia žinių apie liaudies mediciną ir ūkinę veiklą, aiškina pasaulio reiškinius, pateikia mitinės pasaulėjautos fragmentų.

LITERATŪRA

- BALKUTĖ RITA, 2004, Pelesos krašto liaudies medicina, *Lydos krašto lietuviai* 1, 354–372.
- BALKUTĖ RITA, 2004, *Liaudies magija: užkalbėjimai, maldelės, pasakojimai XX a. pab. – XXI a. pr. Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- BARTMIŃSKI JERZY, 1988, Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa, *Konotacja*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 169–183.
- BARTMIŃSKI JERZY, 2004, Etnolingwistyka – proba bilansu, *Etnolingwistyka* 16, 7–28.
- BARTMIŃSKI JERZY, 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- BUŠMANE BRIGITA, KAGAINĖ ELGA, 1980, Izlokšņu vārdnīcu tipi un latviešu dialektālo vārdnīcu veidošanas jautājumi, *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 8(397), 59–75.
- GUDAVIČIUS ALOYZAS, 2000, *Etnolingvistikā*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- JAKAITIENĖ EVALDA, 2005, *Leksikologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- JAKAITIENĖ EVALDA, 2010, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- JANSONĖ ILGA, 1997, Vārdu und vārdu nozīmju areālais raksturojums nediferenciālā izlokšņu vārdnīcā, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 137–145.
- KVAŠYTĖ REGINA, 2005, Lietuvių ir latvių tarmės: terminija ir žodynai, *Baltų kalbų tarmės: rašytinis palikimas*, 112–123.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA, 1996, *Polski sennik ludowy*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersitetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA, 2018, What data are relevant to ethnolinguistic analyses?, *Ethnolinguistics* 29, 11–29.
- PAJĖDIENĖ JURATĖ, 2020, Vertybių sistemos raiška XX a. II pusės žemaičių kasdienybės diskurse, *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje* 1, 134–162.
- PAPAUŘĖLYTĖ-KLOVIENĖ SILVIJA, 2007, *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*, Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- RAGAIŠIENĖ VILIJA, 2019, Žmogaus paveikslas „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“, *Terra Jatwezenorum* 11(1), 52–67.
- RAGAIŠIENĖ VILIJA, 2020, Sposób postrzegania człowieka w „Słowniku południowych gwar południowoaukstoekich” („Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas“), *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje* 1, 246–276.
- RAGAIŠIENĖ VILIJA, 2020a, Ligos ir jų gydymo būdai „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“, *Terra Jatwezenorum* 12(1), 98–115.
- RUTKOVSKA KRISTINA, SMETONA MARIUS, SMETONIENĖ IRENA, 2017: *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademinė leidyba.
- RUTKOVSKA KRISTINA, 2019, Kalbos, tautybės ir valstybingumo sąsajos Pietryčių Lietuvos lenkų naratyvuose, *Kalba, Tauta, Valstybė*, 179–251.
- RUTKOVSKA KRISTINA, 2020, Wartości ludowe i sposoby ich odczytania. Tekst gwarowy na warsztacie etnolingwisty, *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje* 1, 102–133.
- SAKALAUSKIENĖ VILIJA, 2014, Lietuvių tarminių žodynų tipai ir jų rengimo principai, *Leksikografija ir leksikologija* 4, 141–157.
- SAKALAUSKIENĖ VILIJA, 2018, Žmogaus konceptualizavimas vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, 167–188.
- SAKALAUSKIENĖ VILIJA, 2020, Žmogaus vaizdinys vakarų aukštaičių šnektų rašytiniuose šaltiniuose: sisteminių ir tekstinių duomenų analizė, *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje* 1, 229–246.
- STEPUKONIS AIVARAS, 2005, *Paveręto mąstymo problema. Maxas Scheleris ir žinojimo sociologijos ištakos*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- STUNDŽIENĖ BRONĖ, 2020, Lietuvių kultūrinis kraštovaizdis folklore vertybiniu aspektu, *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje* 1, 81–101.

- ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ JANINA, 2006, Išsamusis tarmės žodynas: leksikos pateikimo problemos, *Prace Baltystyczne: język, literatura, kultura* 3, 259–269.
- VAITKEVIČIENĖ DAIVA, 2008, *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- VASKELEVIČIUTĖ-ZAKARAUSKIENĖ JANINA, 2003, *Burokaraistis: istorija, buitės, papročiai, liaudies medicina, prietarai, tautosaka*, Vilnius: Jandrija.
- VITKAUSKAS VYTAUTAS, 1970, Tarminių žodinių tipai ir sudarymo principai, *LTSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 2(33), 153–170.
- VITKAUSKAS VYTAUTAS, 1972, Šnektų grupės žodyno sudarymo principai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, 79–97.
- WIERZBICKA ANNA, 1985, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Karoma Publishers, Inc.
- ZUBAITIENĖ VILMA, 2014, *Lietuvių leksikografija: istorija ir dabartis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- ШВЕДОВА НАТАЛИЯ, 1988, Лексическая система и её отражение в толковом словаре, *Руссистика сегодня*, 160–167.
- ЩЕРБА ЛЕВ, 1974, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград: Наука.

ŠALTINIAI

- FrazŽ – *Frazeologijos žodynas*, 2001, red. J. Paulauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/frazeologizmu>
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas, red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabaraskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008 ir 2018), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, prieiga internete: www.lkz.lt
- MrcT – Leskauskaitė Asta (sud.), 2009, *Marcinkonių šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- PPŽ 1 – Leskauskaitė Asta, Ragaišienė Vilija, 2016, *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* 1 Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- PPŽ 2 – Leskauskaitė Asta, Ragaišienė Vilija, 2019: *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

VIETOVARDŽIŲ SANTRUMPOS

Aš	– Aššninkai, Varėnės r.	Mst	– Musteikà, Varėnės r.
Dbn	– Dubiniňkas, Varėnės r.	Pnč	– Panočiaĩ, Varėnės r.
Kb	– Kabėliai, Varėnės r.	Pvč	– Puvōčiai, Varėnės r.
Knv	– Kaniavà, Varėnės r.	Škl	– Šklėriai, Varėnės r.
Kš	– Kašėtos, Varėnės r.	Zrv	– Zervýnos, Varėnės r.
Mrc	– Marcinkónys, Varėnės r.	Žr	– Žiúraĩ, Varėnės r.

Dialect Dictionary as a Source of Texts of Ethnic Knowledge

Summary

The article examines the specifics of the preparation of dialect dictionaries – the goal and purpose, the principles of material selection and presentation. The research carried out shows that a comprehensive dialect dictionary must present the totality of words used in a dialect and reflect the most important distinguishing features of the dialect – phonetic, accentual, morphological, syntactic, semantic and stylistic fields of data. Therefore, when collecting material for a future dictionary, it is necessary to take into account three important things: 1) method of data collection, 2) themes of oral and written texts, 3) principles of compiling a database.

Properly selected illustrative sentences of a comprehensive dialectal dictionary are meant to reveal the so-called microstructure of a dictionary entry, and show a broader structure of the concepts researched than demonstrated in the lexicographic definition of words.

A dialect dictionary is a cultural and historical phenomenon that records the level and peculiarities of the knowledge of the world of an ethnic group at a certain period of time. Texts reveals people's ethnic values, their attitudes towards social and religious relationships, everyday phenomena, etc. Therefore, a comprehensive dialect dictionary is to be considered as a multi-layered text of ethnic knowledge, revealing the heritage of material and spiritual culture passed down from generation to generation by a particular ethnic group. A dictionary like this regulates the most important areas of man's life: establishes the rules of behaviour and etiquette, describes customs, provides knowledge about folk remedies and economic activities, explains world phenomena, provides fragments of mythical worldviews and so forth.

KEYWORDS: comprehensive dialect dictionary, dictionary entry, word meaning, illustrative sentence, concept, worldview, text of ethnic knowledge.
